

VOORWOORD BIJ HET THEMANUMMER 'BINNENHOF'

Sinds het ontslag van Ellen van Loon van OMA als architect van de renovatie van het Binnenhof, in september 2019, weet iedereen hoe gevoelig de omgang met dit complex ligt. De kwestie werd breed uitgemeten in de media en was tegelijkertijd met geheimzinnigheid omgeven. De kritiek op de plannen was niet mals: megalomaan, te ambitieus en een verminking van ons gebouwen-complex. Dat 'ons' sloeg op de gebruikers: het parlement en de ambtenaren, maar impliciet ook op 'ons' als Nederlanders. Het Binnenhof vormt immers sinds de dertiende eeuw het middelpunt van de Hollandse en Nederlandse politiek. Als centrum van de macht heeft het niet alleen grote politieke en historische betekenis, ook architectuurhistorisch is het gedurende acht eeuwen gegroeide complex van groot belang. Het Binnenhof bestaat voor een groot deel uit bijzondere gebouwen, daterend van de dertiende tot en met de twintigste eeuw, met een grote variëteit aan ruimten en een complexe structuur. Een aantal historische interieurs is zorgvuldig bewaard en van internationaal topniveau. Dit monumentale ensemble is het resultaat van opeenvolgende uitbreidingen, vernieuwingen en restauraties, vaak uitgevoerd door befaamde architecten, maar zelden zonder controverser of politieke lading. Jarenlang intensief gebruik, bouwkundige en technische gebreken, nieuwe (brand)veiligheidseisen en een groeiend aantal bezoekers maakten nieuwe aanpassingen noodzakelijk. Daarom wordt het Binnenhof sinds 2021 voor een periode van ruim vijf jaar grondig gerenoveerd door verschillende architecten en bouwbedrijven.

Ter voorbereiding op deze renovatie publiceerde het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) in 2015 de *Objectvisie Binnenhof*, als complement van het drie jaar eerder door het Atelier Rijksbouwmeester opgestelde *Masterplan Binnenhof*. Benaderde het masterplan het complex primair vanuit functionaliteit en gebruik, de objectvisie nam de architectonische kwaliteit en de monumentale waarde van de gebouwen als uitgangspunt. Dit gebeurde op basis van eerder gepubliceerd onderzoek naar verschillende aspecten van het Binnenhof en voor dit doel uitgevoerde bouwhistorische verkenningen. Publicaties over het Binnenhof zijn talrijk en divers. We noemen hier enkele studies als voorbeelden van benaderingen en belangrijke momenten in de historiografie. Net als nu, waren in het verleden aanpassingen vaak aanjager van architectuurhistorisch onderzoek, te beginnen in de tweede helft van de negentiende eeuw. Dit leidde tot publicaties die specifiek gaan over de gebouwen en hun restauraties. Ter gelegenheid van de grote verbouwing van het Binnenhof in 1879-1882 verscheen Arnold Isings *Het Binnenhof te 's-Gravenhage in plaat en schrift* (1879). In aanloop naar de volgende fase werden in 1891 het rapport *De Landsgebouwen te 's-Gravenhage* van rijksbouwmeester Cornelis Peters en het meer polemische *Het Binnenhof en 's landsgebouwen in de residentie* van Victor de Stuers uitgebracht. Over de restauratie van de Grafelijke Zalen in de jaren 1898-1904 legde de restauratiecommissie in 1907 verantwoording af in een rijk geïllustreerd boekwerk getiteld *Beschrijving van de Grafelijke Zalen op het Binnenhof te 's-Gravenhage*. Niet alleen de restauratie en herbestemming zelf, maar ook deze publicatie gaf de Grafelijke Zalen een

prominente positie in de beeldvorming van het totale complex. Ook later in de twintigste eeuw werd verslag gedaan van uitgevoerde restauraties en renovaties. Voorbeelden hiervan zijn *Van Kwartier van Hun Hoogmogenden tot Ministerie van Algemene Zaken, Kabinet van de Minister-President* van Joh.P.M. Goudeau (1980) en *Eerste Kamer. Reflecties over de Vergaderzaal van de 'Chambre de Réflexion'* (1995) en *Tweede Kamer. Van doolhof naar eenheid* (1996), beide onder redactie van P.E. Spijkerman.

Een andere ingang in de geschiedenis en betekenis van het complex is die van de bewoners, gebruikers en ontwerpers. De belangrijkste studie van de schriftelijke bronnen voor de eerste vijfhonderd jaar is nog steeds 'Het Binnenhof van 1247-1747 (volgens de Rentmeestersrekeningen van Noord-Holland)' van G.G. Calkoen in *Die Haghe* (1902). In 1984 verscheen *Het Binnenhof. Van grafelijke residentie tot regeringscentrum* onder redactie van R.J. van Pelt en M.E. Tiethoff-Spliethoff, waarin verschillende auteurs aan de hand van opeenvolgende gebruikers de bouwfasen van het complex beschrijven, aangevuld met hoofdstukken over belangrijke architecten en de discussies over restauraties. Van belang voor een begrip van de politieke betekenis van de dertiende-eeuwse grafelijke zalen zijn de artikelen 'De "Grote Zaal" van Floris v te Den Haag. Een onderzoek naar de betekenis van het concept' van A.J.J. Mekking (1991) en 'Die gräflichen Säle auf dem Binnenhof. Architektur- und bauhistorische Untersuchung' van E. Röell (2004). Bijzondere interieurs, uitbreidingen en ontwerpen werden belicht in monografieën over achtereenvolgens de zeventiende-, achttiende- en negentiende-eeuwse architecten Daniel Marot (1988), Pieter Post (1993), Pieter de Swart (1997) en Willem Nicolaas Rose (2001). Laatstgenoemde komt ook ruim aan de orde in *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers* onder redactie van C.J. van der Peet en G.H.P. Steenmeijer (1995). Interessant in het licht van de huidige renovatie is *Het belang van het Binnenhof. Twee eeuwen Haagse politiek, huisvesting en herinnering* (2015), waarin Diederik Smit de betekenis van het Binnenhof als huisvesting voor het landsbestuur van het Koninkrijk en de vele discussies daarover analyseert. De waardering van het Binnenhof als architectuurhistorisch monument blijkt ook uit het in 2018 verschenen *Interieurs van het Binnenhof* van Paula van der Heiden.

Met het oog op de renovatie werden in opdracht van het RVB de afgelopen jaren nieuwe bouwhistorische onderzoeken gedaan naar delen van het complex waar ingrepen in de gebouwde substantie zijn voorzien. Deze deelstudies, bouwhistorische rapportages en waardestellingen zijn te vinden op de website van het RVB.¹ De rijke, achthonderd jaar lange geschiedenis maakt dat onderzoek nog steeds belangrijke nieuwe inzichten oplevert. In dit themanummer brengen we een aantal hiervan voor het voetlicht. Het nummer bevat zeven artikelen, die wat betreft tijd en ruimte samen een groot deel van het Binnenhofcomplex beslaan. We beginnen in het hart van het complex, de residentie van de graven van Holland. Judith van Kesteren onderzocht de dertiende-eeuwse oorsprong hiervan en ontkracht de stelling dat deze is gelegen in een door graaf Floris IV

gebouwd jachthuis. Een vergelijking met andere hoven in en buiten het graafschap Holland wijst weliswaar op een gebruik voor de jacht, maar vanaf het begin moet dit vroege hof ook een representatieve functie hebben gehad. Paula van der Heiden en Hein Hundertmark deden nader onderzoek naar de daklijn en de twee torens van de voorgevel van de Grote Zaal of Ridderzaal. Op grond van een analyse van telmerken en tafelmenten stellen zij vast dat deze torens deel uitmaakten van de oorspronkelijke gevel die rond 1295 door graaf Floris v werd gebouwd. Mark van Gend gaat in op het debat over de restauratie van de Grafelijke Zalen, dat eind negentiende eeuw hoog opliep. Hij laat zien hoe de strijd tussen de ministeries van Binnenlandse Zaken en Waterstaat eindigde in het voordeel van het laatste, waarmee de invloed van Victor de Stuers en Pierre Cuypers op het overheidsbeleid afnam en geleidelijk meer ruimte ontstond voor andere visies op restauratie-ethiek. Vervolgens neemt Ronald Stenvert ons mee in de bouwgeschiedenis van het westelijke deel van het Binnenhof, het Stadhoudersplein Kwartier. Centraal hierin staat de strijd om de macht tussen de stadhouders en de Staten van Holland, die is af te lezen aan de opzet en inrichting van de gebouwen en nog niet eerder op deze wijze is gepresenteerd.

Van hieruit gaan we met de klok mee langs andere onderdelen van het Binnenhof, dat vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw aan de oost- en zuidzijde werd uitgebreid. Natasja Hogen beschrijft het klimaatontwerp in het door rijksbouwmeester Rose ontworpen Departement van Koloniën (1859-1861). Hoewel dit systeem voor luchtverwarming en ventilatie in de praktijk niet goed bleek te functioneren, vormt het een voor Nederland vroeg en belangrijk voorbeeld van het streven naar comfort en een gezond binnenklimaat in kantoorgebouwen en de integratie van technische installaties in de architectuur. Ester Vink dook in de archieven om de ontwerpgeschiedenis van het Departement van Justitie (1876-1885) te ontrafelen. Dit gebouw wordt veelal toegeschreven aan Cornelis Peters, maar bij het ontwerp ervan blijken Cuypers en De Stuers een bepalende rol te hebben gespeeld. Paul Meurs, tot slot, gaat in op de moeizame totstandkoming van de nieuwbouw voor de Tweede Kamer in de jaren 1970-1992. Centraal daarbij staan de inpassing in het beschermde stadsgezicht, het streven naar helderheid en toegankelijkheid en het verbinden van de nieuwbouw met de omringende historische bebouwing.

Ondanks de diversiteit van onderwerpen en benaderingen in de artikelen, zijn er ook opvallende constanten: uitgesproken ambities ten aanzien van representatie, monumentaliteit, kwaliteit, functionaliteit en de verhouding tot de historische context, en – vanaf de negentiende eeuw – botsende visies en felle publieke debatten, wat dan vaak leidde tot meer behoudende compromissen in de uitvoering. Ook wat dat betreft staat de huidige renovatie in een rijke traditie.

Namens de redactie:

Merlijn Hurx, Eva Röell, Kees Somer